

---

még egyszer a mértékről és a hagyományról

BORI IMRE

„Bizony, bonyolult ez a kérdés, ha
bonyolítottjuk . . .”

(Kiss Ferenc)

1.

Íróink műveiről, irodalmunk, a jugoszláviai magyar irodalom, kérdéseiről ritkán volt a múltban alkalmunk magyarországi folyóiratokban olvasni, mintha a közöny, az érdektelenség, az öröklött előítéletek térítették volna el makacsul a felénk forduló figyelmet. Az olyan jellegű megnyilatkozás-sorozatra pedig, amilyen a budapesti *Kortárs* című folyóirat ez évi októberi számában jelent meg, nem is emlékszünk, és éppen ezért megkülönböztetett érdeklődéssel kell figyelnünk rá — különösképpen, hogy a „közös dolgaink” jelszava is ott van, a szerkesztőség nem kis ambíciójának a bizonyítékaként. A ránk irányuló figyelmet kötelességünk tehát megköszönni, s ha most mégis részletesebben foglalkozunk a *Kortárs* közölte írások közül elsősorban Kiss Ferenc tanulmányának szemléletbeli vonatkozásaival, a *Kortárs* szerkesztősége, olvasótábora, az egyes tanulmányok, recenziók szerzőinek kedvéért tesszük, abban a reményben, hogy az elkövetkező években nemcsak a *Kortárs* nemmes szándékáról győződhetünk majd meg, mint most még, hanem a szerzőgárda problémáismeretéről is. Előlegezett bizalom ez, mert írásunk végére érünk, eme „jó szándékról” is lesz mondanivalónk. Állítjuk tehát itt még, hogy jó szándék vezette a szerkesztőséget, amikor az írásokat egybegyűjtötte, a cikksorozatot megtervezte, s mi több, az írásokban felvetett problémákat azzal is közüggé akarta tenni, hogy a nem Magyarország területén megjelenő folyóiratok szerkesztőit is megismertette Kis Ferenc, a legjelesebbnek gondolt szerző, kéziratával.

Hogy szándék és megvalósulás között mégis ellentéteket lehet megfigyelni, azzal magyarázható, hogy a *Kortárs* közölte írások problémái olyanok, amelyeket pusztán csak jó szándékkal megvilágítani nem lehet, különösképpen, ha azzal a benyomással csukja össze a *Kortárs* októberi számát az olvasó, hogy néha-néha már azzal a bizonyos jó szándékkal találkozott, amellyel a közmondásbeli pokolba vezető út van kiköveve. Mondjuk meg tehát egészen nyíltan, hogyha most részletesebben foglalkozunk a *Kortárs* közölte cikkek közül Kiss Ferencével, teljességgel pedagógiai ihletünk sugallatára tesszük, mintegy a velünk foglalkozó írások szerzőinek okulására, s kevésbé a jugoszláviai magyar olvasó miatt, akinek, minthogy alkalma van szellemi életünket mind eszmemenetében,

mind részletkérdéseiben, jelenségeiben ismerni, az ilyen jellegű tanulmányra nincs is szüksége: a jugoszláviai magyar irodalom, szellemi élet alapvető kérdéseiről kialakult véleménye lehet.

Lényegében tehát Kiss Ferenc dolgozatával szeretnénk foglalkozni — az ő tanulmánya adta meg a *Kortárs* októberi számában a „közös dolgainkról” szóló írások legtöbbször a „hangot”, ebben tükröződnek a szerkesztőségi szándékok is a legegységesebben. S rögzítsük azt is nyomban: nem szeretnénk polemikusabbak lenni Kiss Ferencnél, és örülnénk, ha pusztán a tényeket sikerülne ismertetni, amelyek meggyőzhetnék az olvasókat a jeles kritikus irányunkban táplált aggodalmainak alaptalanságáról. A polémiát azonban, sajnos, nem minden esetben kerülhetjük meg. Eltekinthetnénk, ha nem közügyről lenne szó, de minthogy maga Kiss Ferenc is állítja, „korántsem jelenti”, hogy e válasz-cikk szerzője „az ügy egyetlen képviselője”, felmentve érzi magát a bírálat tudomásulvételének a kötelezettsége alól, még ha Kiss Ferenc tanulmánya neki is van címezve. Higgyük tehát, hogy valóban „közös dolgainkról” beszélünk vitatkozás közben is.

2.

Kiss Ferenc tanulmányának megkérdőjelezhető megállapításaival nem foglalkozhatunk érdemük szerint, ha legalább nem jelezzük szemléletmódjának alapjait. Az írásban lappangó indulat, önkéntelen ferdítések sorra, logikátlanulága ugyanis mind egyetlen „ősforrásra” vezethető vissza: a magyar irodalomról kialakított modelljére. Ez magyarázza viszonyulását a jugoszláviai magyar irodalom „mértékének és hagyományának” kérdéséhez, a megérteni akaró, de a problémákat mégsem értő kritikusi gesztusokat. Meglepően konzervatív, történelmietlen, s mi több, 1918 előtti keretek között mozgó szemlélet a Kiss Ferencé — s bár nyilván teljességgel magánvéleményként kell értelmeznünk, amit mond, felfoghatjuk egy, a realitásokkal számolni nem akaró, illúziókat tápláló irodalmi „örökség” végső kicsengésének is, amely már a két világháború közötti évtizedekben megakadályozta a magyarországi közgondolkodást, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásával előállott helyzet összes konzekvenciáival, tehát az irodalmiakkal is, szembenézzon. Ne érje tehát különösebb vád Kiss Ferencet, mert a magyar irodalom lényeges, mivoltát és jellegét érintő kérdésekben nem lát tisztán, hiszen ma már kétségtelenül elhomályosultak a valódi eredők is, csupán az egységes nemzeti irodalom gondolata iránt érzett nosztalgia lehet jelen — történelmi realitásaitól teljességgel megfosztottan.

Van ugyanis Kiss Ferencnek egy tanulmánya, amelyben éppen a kérdéseink szempontjából jelentős tézisét megfogalmazza, mondván: „Hogy a Radnóti-vers haza fogalmát ilyen teljesnek érezzük, az önmagában is sejteti, hogy a vers eddig vizsgált közvetlen horizontja mögött egy tágasabb kör is rejlik. Ebben a körben rajzolódik ki a haza fogalmának eszmei boltozata, s ennek legfontosabb eleme a nemzeti irodalom, melyben legtisztábban tudatosult a haza eszméje. (A kiemelés az enyém. B. I. Radnóti patriotizmusa. Művek közl. Bp. 1972. 87. old.). S tovább: „A haza, amely foglalatlan mindannak, mit évszázadok során a nemzet teremtett, bölcsője és felnevelője a költőnek...” (uo. 90. old.). Minthogy a kérdéses Radnóti-vers (Nem tudhatom...) az ilyen szélsőséges interpre-

tációhoz nem kínál alapot, a fentebb idézettekét bátran Kiss Ferenc gondolataként értelmezhetjük. Nincs szándékunkban azonban tézisének minden jellemzőjét kikutatni most, de rögzítenünk kell a „magyar haza” és a „nemzeti irodalom” fogalmának azonosítási kísérletét, amelynek egy monocentrikus irodalom-modell felel meg, s minthogy a magyar irodalomról van szó, időben is elhelyezhetjük: lényegében a XIX. század második felében és századunk első két évtizedének körülményei között kialakult irodalom-képre ismerünk. A magyar irodalom történetében ugyanis ez volt az egyetlen olyan fél évszázad, amikor a „nemzeti irodalom” határai egybeestek az országhatárokkal, és kialakult az irodalmi monocentrizmus is: ezekben az évtizedekben vált a „vidék” a szellemi javak pusztja fogyasztójává és a tehetségek szállítójává, Budapest pedig a szellemi értékek termelőjévé és eladójává.

A magyar irodalom helyzetismeretének a csődje az 1918-as változásokkal kezdődött, és ennek mintegy az utolsó hulláma az, amit Kiss Ferenc tanulmányában látunk levonulni. Ahelyett ugyanis, hogy a magyar irodalmi közgondolkodás számot vetett volna a Monarchia bukásával előállott helyzettel, és revízió alá vette volna a „magyar nemzeti irodalom” fogalmát, hiszen az egységesnek hitt nemzeti magyar irodalom modellje felett a történelem mondott ítéletet, és az ún. kisebbségi (romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai) magyar irodalmakhoz a realitásokat tisztelve közeledett volna, tisztázva a maga helyét is az előállott új irodalmi helyzetben, csökönyösen továbbra is úgy gondolkodott és viselkedett, mint 1918 előtt: monocentrikusságának fenntartására törekedve vagy nem vette tudomásul a fokozatosan kialakuló, konstituálódó romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai magyar irodalmat, vagy ha tudomásul vette is, úgy viszonyult hozzájuk, mintha azok, hallgatólagosan, még mindig a „magyar vidéket” jelentették volna. Leereszkedő jóindulat vagy a provincia iránt érzett ellenszenv és lenézés változatai jellemezték az ún. magyar irodalom viszonyát ezekhez a „kisebbségi” magyar irodalmakhoz. A húszas és harmincas évek öröksége szinte mindmáig kísért a magyarországi magyar irodalomban, ereje is nyilvánvalóan ezért futja csupán pozitív vagy negatív gesztusokra. Pedig a józan, a valóságos irodalmi helyzetet felmérni akaró szándékok is hangot kaptak az elmúlt években. Úgy látszik, hiába írta Czine Mihály 1969-ben még:

„... További közös jegyeket és rokon tendenciákat is mutat még a kor irodalma, de a közös jegyek együttesen nem teszik lehetővé a kor magyar irodalmának az egyetlen folyamatban való megnyugtató tárgyalását. A szellemi széttagozódást, a vízvázlatok bizonytalanságát, amelyről fentebb szövegtünk, a földrajzi széttagozódás is bonyolítja: az első világháború után Bécsben, Párizsban, Berlinben, Londonban, Amerikában, Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban is alakultak magyar irodalmi gócok, amelyeknek a hazai magyar irodalommal való kapcsolatuk olykor szinte teljesen megszakadt, egymással is alig tudtak kapcsolatot tartani. S ezt a széttagozódást a felszabadulás csak részben szüntette meg... A szomszédos országok magyar irodalma pedig a jugoszláviai, a csehszlovákiai, a romániai és a kárpát-ukrajnai valóság által meghatározott utakon jár; a kisebbségi magyar irodalmak arcát a sokban különböző feladatok és lehetőségek más-más módon alakítják...”

(Irodalmunk a két háború között. *Jelenkor*, 1969. 5.)

De hiába sietett a hatkötetes magyar irodalom hatodik kötetének koncepciója is az irodalmi közgondolkodás segítségére éppen a magyar irodalom modelljének értelmezése vonatkozásaiban. A *Kortárs* októberi számában még ez a monocentrikus, a valóságos helyzettel számolni nem tudó vagy nem akaró szellemiség kísért.

1918 után azonban már alakulóban volt, az elmúlt évtizedekben pedig ki is kristályosodott, a magyar irodalomnak egy policentrikus képlete, mely a magyarországi irodalmi közgondolkodásban ugyan még nem szerzett polgárjogot, de a jugoszláviai, a romániai, a csehszlovákiai magyar irodalmakban már realitás ennek a felfogása. És küzd a magyarországi irodalomban is a decentralizáció gondolatában, hivatkozzunk Tüskés Tibor könyvére (*A pécsi irodalom kistükre*) vagy a *Tiszatáj* című folyóirat pár esztendő előtti vállalkozására (Kis Szegedi Irodalomtörténet), a szellemi, irodalmi „több központúság” igénye.

Ne vágyképekre tekintünk most, s ne az egységesség valamilyen fetiszált álmára, hanem az objektív, a tudatunktól független valóságra. Ez, ha tetszik, ha nem, a magyar irodalom vonatkozásában a policentrikus irodalom modelljét kényszeríti ránk, melyet elhallgatni még lehet, de tudomásul venni már nem, minthogy a valóság kényszerítő erővel van jelen a magyar irodalomról alkotható képünkben. Nyilvánvalóan radikális számvetés szükséges e policentrizmusnak mind tudomásulvételéhez, mind a belőle adódó következtetések levonásához. Még akkor is, ha egy álomról kell lemondania a magyar irodalomnak — nem a veszteségek számlálásával tölteni az időt, hanem a magyar irodalom és szellemi élet egyetemességének kétségtelen gazdagodását tartani elsősorban szem előtt. A policentrikus képlet, bármennyire szokatlan is az ún. nemzeti irodalomtörténetekben, s kenegethetjük akár hiúságunkat is: alighanem egyedülálló irodalmi jelenség Európában, mégiscsak létező, amit a magyar irodalom (és irodalmak) hétköznapi szüntelenül bizonyítanak.

A magyar (most már pontosabban: magyarországi) magyar irodalom szinte észre sem vette az 1918-ban bekövetkezett változásokat, legfeljebb emigráns diaszpóráinak útját kísérte, s amikor a politikai-társadalmi viszonyok rendeződtek, egy részüket vissza is fogadta, többen a világba indultak közül a húszas évek második felében olyan természetesen tűntek fel ismét az irodalmi kávéházakban, mintha csak rövid tanulmányútról érkeztek volna haza. S tehetette: az 1918 előtti magyar irodalom jogfolytonossága csorbítatlanul az öröke volt, és hihette: a magyar irodalom fogalma valóban csak azt az irodalmat jelentette, ami Magyarországon, elsősorban pedig Budapesten, született. Nem kellett tehát a történetek felett elgondolkodni sem, legalábbis nem az irodalmi modell vonatkozásában, hiszen szellemi piacai látszólag még csorbítatlanok voltak, és Pozsonyból, Kolozsvárról, Szabadkáról felavattatásukat ettől a magyar irodalomtól várták az immár magukat kisebbségnek nevező írók.

A policentrizmus kényszere viszont már ott lebegett a csorbítatlannak hitt magyar irodalom-modell felett: ha nem eszmélt a magyar irodalom, eszmélkedésre kényszerült író és irodalom Kolozsvárott, Pozsonyban és Kassán, Szabadkán és Újvidéken. Egy körülbelül évtizedes vajúdas, viták, dilemmák után azután a harmincas évek kezdetén ezek az önállóságra kényszerült irodalmiságok önnön létük törvényeire ébredtek, és olyan társadalmi-szellemi parancsoknak kezdtek engedelmesskedni, amelyek részben különböztek a magyarországi irodalmi alakulás-

történettől, részben rokonvonásokat mutattak azzal — elsősorban az önállósuló irodalmiság síkjain, amelyek ismét csak a különbözőség kérdését helyezték előtérbe. Nincs azonban szándékunkban általánosítani ezeket a kérdéseket, éppen ezért a továbbiakban csupán a jugoszláviai magyar irodalom kínálta problémákra hivatkozunk, annál is inkább, mert minden irodalmiságnak vannak sajátos, külön jellegzetességei is, és hogy természetrajzukat megértsük, mindegyikük esetében külön tanulmányok szükségesek, ezekre pedig ebben a pillanatban nincs is módunk. Különbözőben is figyelmünk elsősorban a jugoszláviai magyar irodalom problematikájára irányul, melynek önnön léte természetére való ébredésének a görceiről irodalomtörténetünk (*A jugoszláviai magyar irodalom története 1918—1945. Újvidék, 1968.*) bevezető fejezeteiben részletesebben beszéltünk. S nem kell foglalkoznunk a jugoszláviai magyar irodalom voltának bizonyításával sem: sajátos alakulás-története, mai struktúrája, „élete”, az ezzel járó kísérőjelenségek (könyvkiadás, sajtó, folyóiratok, könyvterjesztés pl.) kétségtelenné teszik önálló létezését összes ismérveivel egyetemben. Van tehát sajátos és önálló érték- és mértékrendszere, törvényszerűségek éreztetik hatásukat, s ezekkel kell magyaráznunk, hogy létezésének egy adott pillanatában erőteljesen vetődtek fel közgondolkodásában közvetlen hagyományainak a kérdései is, annak a szellemi örökségnek a körén belül, amit az egyetemes magyar kultúra ezer esztendeje jelent.

3.

A mérték és a hagyomány kérdéseit mellünknek szegezõ Kiss Ferenc valójában nyitott kapukat dönget: a jugoszláviai magyar irodalom nem várta a *Kortárs* és a Kiss Ferenc tanulmányának segítségét sajátos problémáinak megközelítésében, annál inkább sem, mert, ahogy Kiss Ferenc tanulmányából kitetszik, vagy a jugoszláviai magyar irodalom irodalom voltát vonja kétségbe, vagy pedig annyira provinciálisnak tartja, hogy az ő intervenciója nélkül nem is lehetne tisztán látni, irodalmi kérdésekről gondolkodni a vajdasági ég alatt. Szögezzük le tehát, hogy „lássa, amit még látnia lehet” ezekből a kérdésekből (ám tünődhetünk azon is, hogy azokból az eszmei nézetekből, ahonnan ő akar látni, egyáltalán lehetséges-e a „látás”?): a jugoszláviai magyar irodalom önszermelésének szinte első pillanatától kezdve a hagyomány és a mérték időszerűségét érezte, s ha most Kiss Ferenc ösztönzésére ismét egy irodalom önszerveződésének ábécéjénél kezdenénk vizsgálódásainkat, reprodukálnunk kellene irodalmunk útját az elmúlt ötven esztendőben — amire nem hiszem, hogy szükségünk van manapság.

A jugoszláviai magyar irodalom autonomitásának a tényéből ugyanis az érték és a mérték problematikája egészen más vonatkozásokban vetődik fel, mint amikor az irodalmunkban tevékenykedő írókat és művüket abból a monocentrikus szemszögből nézzük, ahonnan Kiss Ferenc valóságosan szemléli. Az autonomitás első axiómáinak egyike ugyanis éppen az, hogy lényegében nincs mihez mérnie magát, minthogy önálló irodalmi szervezet — kritériumait csak önmaga megvalósulásából mérítheti. Ha vitatkozni lehet itt valamiről, az talán elsősorban az, hogy képesnek tartjuk-e a jugoszláviai magyar irodalmat önnön értékrend-

szere kialakítására, másodsorban pedig arról lehet szó, hogy mérték- és érték-érzéke általában működik-e vagy sem. De nem lehet vitatkozni a „nagyságon”, minthogy az irodalmi mérték — irodalmak vonatkozásában — nagyon is relatív: a tehetségek kiválasztódása elsősorban biológiai-társadalmi körülményeknek a függvénye, és ilyenként ugyancsak a tudatunktól független valóságba tartozik. Mint ahogy a magyar irodalmat sem lehet mérni, mert nyilvánvaló, hogy a *Bánk* bánnak nem a *Hamlet* a mértéke, s *A kőszívű ember fiai* című Jókai műnek nem a *Háború és béke*. Egyiket sem azért tartjuk nagynak, mert azokra az esztétikai magaslatoakra helyezhető, ahol világirodalmi példáinkat tudjuk. *Nagyok — de a magyar irodalom mértékrendszerében csupán*. A jugoszláviai magyar irodalom vonatkozásában sem újkeletű a probléma, a legpontosabban talán Németh László fogalmazta meg még a harmincas évek legelején Szirmai Károlyhoz írott levelében: „Azon kell kezdenem, mi a véleményem a vajdasági irodalomról. Külön sorsoknak külön irodalom kell s a Vajdaság egy darab elszakadt magyar sors, amelynek meg kell találnia a maga teljes garnitúra íróját — ha nem is állíthat minden helyre elsőrangú erőt. (Valamivel magasabb fokon ez az egész magyar irodalom s minden kis irodalom helyzete s létjoga) . . .” Pedig körülbelül egy esztendővel azelőtt még a „szigorúbb pesti mértéket” ajánlgatta jugoszláviai magyar íróknak: „Nagyon jó volna, ha mozgalmuk nem maradna meg vidékinek, hanem Pesten is megkísérelnék az érvényesülést; az író legnagyobb sarkallója a mérték, melyet alkalmaznak rá, s itt mégiscsak szigorúbb mérték alá kerülhetnének . . .” Németh Lászlónak egy esztendő kellett csupán, hogy korrigálja az első benyomás nyomán született megállapítását, a magyar irodalmi közgondolkodásnak (és Kiss Ferencnek) negyven esztendő tapasztalatai után nem változott viszonya a most már nem is „kisebbségi” magyar irodalmakhoz. Nem a szigorú esztétikus beszél Kiss Ferencből, amikor az „alacsonyabb különmértéket” emlegeti a jugoszláviai magyar irodalommal kapcsolatban, és a szegény „kisebbségekkel” szembeni „elnézést” tanulmánya zárórészében, hanem a rosszul tájékozott irodalompolitikus, aki abszolutizált hungarocentrizmusa ködében látja mind a magyarországi irodalom valóságát, mind a többi magyar irodalmat. Ha az „alacsonyabb mértéket” emlegeti, azért teszi, mert úgy gondolja, hogy a jugoszláviai magyar irodalom „mértéke” az ő esztétikai tarisznyájában lapul. Felmerül ugyanis a kérdés: mihez viszonyítva *alacsonyabb*? Összehasonlít, pedig tudnia kellene, hogy irodalmakat összehasonlítani nem lehet, s meddő vállalkozás is. Foglalkozik-e valaki Magyarországon azzal, hogy összehasonlíttja a magyarországi irodalmat például az angollal vagy az oroszokkal? Vannak-e kritériumai az ilyen összehasonlításoknak? Nyilvánvalóan nincsenek. Legfeljebb megállapítható, hogy a magyar irodalom más arculatú, benne más törvények érvényesülnek, mint az összehasonlításhoz szükséges másik irodalomban.

A „közös mérce” problémája természetesen adott kérdés, s nyilván Kiss Ferenc állásfoglalása mélyén is ez az Illyés Gyula megfogalmazta gondolat motoz (*Hidas Antal és a többiek* című tanulmányára utalunk!), csakhogy már torzult formájában. Ő már csak a „pesti” mértéket látja, melynek saját maga a mértékadója. A „közös mérce” kialakításához ugyanis nem elegendő az, ami eddig történt a magyar irodalmak együttműködése terén: az egyetemes magyar irodalom policentrikus jellegének belátása nélkül pedig szinte elképzelhetetlen. Nemcsak a *mércén* van

ugyanis a hangsúly, hanem a közös fogalmán is, ehhez pedig elsősorban az irodalmi alkotások élénk és állandó áramlása szükséges egymás irodalmi „piacára”. Kiss Ferenc is tudja, hogy milyen messzire vagyunk még ettől a szellemi csere-lehetőségtől — nem is mindig a jugoszláviai magyar irodalom hibájából. Egy kis kitérőként idézzük Benkő Ákost: „A jugoszláviai magyar irodalom létéről valamennyien tudunk, ám magukat a műveket lényegében csak a vajdasági magyarok ismerik és becsülik kellőképpen. Hazai olvasóink előtt szinte teljesen ismeretlen ez a fiatal tehetségekben meglepően gazdag irodalom, amelyről eddig kritikánk is alig-alig vett tudomást...” (*Jelenkor*, 1969. 1.) Vagy megváltozott volna a helyzet 1969-hez viszonyítva, s ha igen, ez a három esztendő elegendő volt-e ötvenesztendőös mulasztások pótlására?

Visszatérve most már eredeti problémánkhoz, zárjuk le a „mérték” kérdését azzal a megállapítással, hogy a jugoszláviai magyar irodalom miatt nem kell „aggódni” azért, mert nem produkált nagy, világirodalmi tehetségeket. Az aggodalomra az ok akkor adódna, ha látnánk, nincs kialakult értékrendje, nem tudja valorizálni irodalmi termését és rangsorolni — legalább relatíve — íróit és irodalmi jelenségeit önkörén belül. Ne tűnjék szerénytelenségnek, ha ezzel kapcsolatban irodalomtörténetünk utószavából idézünk. A szerző „munkája — olvasható itt — sok tekintetben a földrajzi íróéhoz volt hasonlatos, aki arra vállalkozik, hogy Vajdaság földrajzát írja meg, s azt kényszerül leírni, hogy Vajdaság legmagasabb csúcsa a Čot — ám abban a tudatban, hogy az ország legmagasabb csúcsa a Triglav és Európáé a Mont Blanc. Irodalmunk domborzati térképe nem abszolút, se nem lehet abszolút, mint ahogy egy nép irodalomtörténete sem az, függetlenül attól, hogy az értékek rendje szoros kapcsolatban áll a tehetség kiválasztódásának a lélekszám megszabta valószínűség-törvényeivel...” S különben is, a jugoszláviai magyar irodalom sajátos helyzetében nem is lehet megfélemedezni a mérték relativitásáról önkörén belül, és az irodalmak egymásmellettisége viszonylatában: léte minden pillanatában vagy öt-hat irodalommal szembeíthatja magát, és figyelheti az irodalmak lét-törvényeinek szüntelen működését. Helyzetéből is következik, hogy túl kell látnia önkörén, s hogy túl is lát, szerénytelenség nélkül állapíthatjuk meg.

4.

A „mérték” kérdésével szorosan összefüggő a „hagyománynak” Kiss Ferenc felvetette problémája is, mondván:

„E példa a többivel együtt tendenciát jelöl: a kiemelés, súlypontképzés, tudatosítás, publikálás olyan tendenciáját, mely a vajdasági magyarság irodalmi kultúrájának színvonalára is kihathat. Toncs, Loósz és más hasonló jelentőségű elődök munkásságát tanulmányozni és megbecsülni nem árt, némely téma kapcsán kötelező is, de egy esztétikai kultúra elődeivé avatni őket, mikor Péterfy, Riedl, aztán Ignóty, Lukács György, Babits, Fülep Lajos, Kosztolányi, Csáth Géza is nehézség nélkül adaptálhatók, ez azt jelentené, hogy az élő irodalom értékelésében szinte kényszerűen érvényesülő elnézés a 'sajátos' hagyomány felől is szentesítene egy alacsonyabb különmértéket. Holott épp az egyetemesség mézőnyének versenyléteitől edződnie — ahogy én látom — volna most

a feladat. És azt hiszem, az olvasó érdekei is ezt kívánnák.” (A kiemelés az enyém. B. I.)

A tisztánlátás érdekében, miként a fenti idézetből is következik, szét kell választanunk, amit Kiss Ferenc, tudatosan, összekuszált; meg kell különböztetnünk a jugoszláviai magyar irodalomban jelentkező „külön hagyomány” kérdését az egyetemes magyar irodalmi hagyományétól. Az utóbbit egyúttal le is vehetjük napirendről, hiszen egyetlen pillanatig sem volt kétséges, hogy a jugoszláviai magyar irodalom nem csupán a teljes magyar irodalmi múlt hagyományát tudja magáénak, hanem a jelen irodalmiságát is: figyelme nem csupán a magyarországi irodalmi termést kíséri, hanem a romániai, csehszlovákiai, szovjetunióbeli magyar irodalmi életet, és nem zárkózik el a nyugati magyar irodalmi produkciótól sem. Könyvkereskedéseink polcai éppen úgy bizonyítják ezt, mint folyóirataink oldalai, ahol valóban találkat adnak egymásnak a magyar irodalmak. Bizonyíthatják tanterveink — az óvodától az egyetemig, tanúskodnak könyveink, tanulmányaink, melyeknek felsorolásától itt eltekintünk. Kiss Ferenc is tud ezekről a tanulmányokról, s ha mégis megelégedezik róluk, nyilvánvalóan nem véletlenül teszi: konstrukciójához elengedhetetlenül szükséges volt, hogy elhintse a gyanút, hirdelve, hogy a jugoszláviai magyar irodalom el akar zárkózni a nem „helyi hagyományoktól”, ki akar szakadni a magyar irodalomból, magával vive *érték-telen* örökségét is, a maga alacsony kritériumainak igazolása céljából.

Közelebb kerülhetünk az igazsághoz, ha nemcsak az irodalmi hagyományokhoz való jog kérdését vizsgáljuk a jugoszláviai magyar irodalom szempontjából, hanem annak az irodalmi hagyománynak a kérdéskörét is, amelyet a legáltalánosabban értelmezett magyar irodalmi örökség körén belül — hangsúlyozottan a maga több mint ötvenesztendő történetének „előtörténeteként” kíván számon tartani, vizsgálni. Nyilvánvalóan nem jelenti ennek az igénynek az érvényesítése egyúttal a hagyományok teljességének a tagadását vagy a jugoszláviai magyarság köztudatából való kiiktatásának a szándékát. Nem kisajátítani akar, minthogy maga sem zárkózik el, hiszen a valóságos helyzetet tükröző dialektikával a magyar irodalom egyetemességén belül tudja magát: a policentrikus magyar irodalom-modellnek megfelelően. Aki e tekintetben gyanúperrel él, az gyanúsítható azzal, hogy a hagyományokkal való „gazdálkodás” lehetőségétől akarja elriasztani a jugoszláviai magyar irodalmat. A hagyományokhoz való jog, egészen helyi értelmezésben, kérdéséről sem érdemes vitatkozni tehát — eleve adottnak kell tartanunk, ha józanul szemléljük a ma irodalmának viszonyát az elmúlt századok örökségéhez. S nem kell bizonygatnunk azt sem, hogy a magyar irodalom múltjából miért éppen az alkotóknak azt a sorát választjuk irodalmunk előtörténete képviselőinek, akiknek egy részét *Irodalmi hagyományaink* című kiadványunkban idéztük (Újvidék, 1971.). Nyilvánvaló ugyanis, hogy olyan szellemi alkotások összességéről van szó, amelyeket a jugoszláviai magyarság vagy azért vall a magyar irodalom egyetemessége körén belül a magáénak, mert azok tájaink történetéhez tartoznak, vagy mert közvetlenül is a maga termékeiként ismer, akar őrizni és adni tovább a későbbi nemzedékeknek. Hogy milyen kritériumok alapján végzi ezt a feltáró és tudatosító munkáját, az is köztudott: „kicsiben” az ún. nemzeti irodalomra érvényes jellemzők szabályozzák, általában pedig (Tüskés Tibor Pécsre vonatkoztatott meghatározását alkalmazva) azokról az írókról

van szó elsősorban, akik tájainkon éltek és dolgoztak, akik itt születtek vagy innen indultak el, nem különben pedig azokat, akiknek művén megcsillan itteni életük emléke.

Az így szemügyre vehető irodalmi múlt tehát objektíve adott, s az annyira hangoztatott mérték kérdésének relativitása is ebből következően kézenfekvő, minthogy a vita tárgyát egyedül a „mérték” problémája képezheti. Mielőtt azonban erről szólnánk, előbb egy módszertani problémával kell szembenéznünk: a nézőpontéval. Hogy milyen írók, alkotások kerülnek az adott szemléletbe, attól függ, hogy a szemlélő milyen szándékkal közeledik anyagához: a világirodalomból nézve a magyar irodalom egyetemes története nyilván nem tenne ki (egyelőre) hat vastag kötetet, s nem lehetne előadni 4599 szövegoldalon, hanem meg kellene elégedni egy egészen szerény könyvecske terjedelmével. A magyar irodalom történetét tárgyaló hat kötet kétségtelenül a „nemzeti” méretet adja — majdnem tüzetes története ez a magyar irodalomnak, pedig a világirodalom magasabb mértékéhez viszonyítva már engedményekről és „nagyításról” is beszélnünk kell. Ha régiók irodalmát vesszük számba, kétségtelenül tovább „nagyítunk”, s már „kisebb” írók is érdekel birtok, helyük, szerepük, jelentőségük is nagyobb lesz, mint lehet például a „nemzeti” irodalomban. Mint a különböző léptékű térképeken egy adott táj, ahogy az iskolai atlaszok első oldalain oly szemléletesen megjelenik. Ami „onnan fentről”, a világirodalom vagy a „nemzeti” irodalom „magasából” nem látszik, vagy nem akkorának látszik, mint a regionális szemlében, itt felbukkanhat, és látszólag nagyobb súllyal is szerepelhet.

S most visszatérve a „hagyomány és a mérték” kérdéséhez, hadd szögezzük le nyomban, hogy a „mérték” közelről sem jelenti az írók vagy az alkotások egy körének a kiiktatását: *megmérésükről* van elsősorban szó, hogy tudjuk egy-egy író „nagyságát” vagy „kicsiségét”, és hogy kisléptékű hagyomány-térképünkön ne torzítsuk el egyetlen írónknak valószínű esztétikai arányait sem. Utaljunk vissza Fruška gora-hasonlatunkra most, a hagyomány-kérdésben is: az itt is jelenlevő relativitás felismerése és tudata nélkül nemcsak a jugoszláviai magyar irodalom előtörténetének a kutatója és értelmezője válik tehetetlenné, hanem a „nemzeti” irodalom történetírója is, hiszen a rendelkezésére álló, objektíve létező anyagával különben nem tudna mit kezdeni. Az absztrakt, de definiálatlan és tartalmatlan, már-már l'art pour l'art mérték-kultusszal mit sem lehet kezdeni, sznob olvasók engedhetik meg maguknak, provinciális mentalitásukat leplezve, hogy „magas” mércéikkel tüntessenek.

A jugoszláviai magyar irodalom előtörténetének vizsgálatában, közelmúltja tanulmányozásában a mértéket ennek az irodalomnak a mai igénye képezi, azok az esztétikai tapasztalatok, amelyek manapság kiszűrhetők terméséből. De kritikánk, irodalomtörténetírásunk általában is ezekkel él, ezzel „méri” a magyar irodalom egyetemességének alkotóit, vizsgálja többek között a magyarországi magyar irodalom jelenét is. Természetesen befolyásolják a Czine Mihály emlegette „sokban különböző feladatok és lehetőségek”, meghatározzák azok a „szellemi áramlatok, amelyek a szerb, a horvát, a szlovén vagy a macedón irodalmat ihletik (és ihlették). A policentrikus irodalom-modell problémája tehát itt, ezen

a síkon is megjelenik. Egy azonban bizonyos: az „Extra Hungariam non est vita . . .” elvével meg nem ítélnélhető sem a jugoszláviai magyar irodalom általában, sem előtörténetének vizsgálata, sem pedig kritikai-esztétikai gondolkodásának mai pillanata.

5.

Vissza kell tehát utasítanunk minden olyan kísérletet, amely a mond-vaccsinált „alacsonyabb különmérték” bírálatának örve alatt egyszerre akar leszámolni irodalmunk előtörténetéhez való igényünkkel, közvetlen múltjával és különösképpen jelenével. Kiss Ferenc Hagymány és mérték című tanulmányának ugyanis kimondott célja nemcsak a jugoszláviai magyar irodalom hagyomány-feltáró és -felfedező munkájának diszkvalifikálása, hanem e „hagyományok” bírálatára és gyanússá tétele segítségével a neki (és a *Kortársnak*) nem tetsző jugoszláviai magyar irodalmi törekvéseknek lejáratása is. Kiss Ferenc kezdeményezésével nem akart mást, mint bebizonyítani a jugoszláviai magyar irodalmi kritika mérték-tudatának egészen bizonytalan voltát, tehát megbizhatatlanságát, példázni irodalomtörténeti kutatásaink céltalanságát, hiszen valójában arra szeretné rávenni a jugoszláviai magyar irodalmat, hogy ne foglalkozzék oly természetesen adódó öröksége kérdéseivel, felkínálva — a magyar irodalom „magas” mértéke mögött — a maga esztétikai (?) segítségét.

S mert tanulmányában a cél nagyon is szentesíti az eszközöket, Kiss Ferenc nem válogatós: a ferdítések egész fegyvertárát vonultatja fel. Tanulságos lesz ezeket is szemügyre venni. Ha már tanulmánya alapgonlata egy fikcióra épült, szövegének mikrorészletei sem lehetnek híjával az önkényes magyarázatoknak, vélekedéseknek, hamis állításoknak. Rendbe szedve ezeket, az derül ki, hogy a tanulmány egyes részeiben más-más módszerrel él a fentiek vonatkozásában, következésképpen a hamis érvek egész színskáláját kapjuk.

Tanulmánya bevezető részeiben olyan törekvéseket tulajdonít a jugoszláviai magyar hagyomány-kutatásnak, amelyeket az sohasem vallott: nem „vajdaságiasításról” van szó, mint Kiss Ferenc állítja, hanem a jugoszláviai magyar irodalom előtörténetének felderítéséről. „Vajdaságiasításról” Kiss Ferenc beszél, de nem a jugoszláviai magyar irodalom. Íme:

— „kiválasztható, *kihasítható*-e az egyetemes magyar irodalom múltjából egy *vajdaságinak* mondható különhagyomány? . . . van-e ilyen anyag, s ha van, mely szempontok szerint avatható sajátosan *vajdaságivá*? . . .”

— „Bori is egész sor szerzőre és műre bukkant, melyet *vajdaságivá*, illetve jugoszláviaivá minősíteni erőszak nélkül lehetett.”

— „Sztárai Mihály egy-két zsoltára, vagy egy Zrínyi-szemelvény, ha már úgyis *vajdaságivá* avatódttak . . .”

— „. . . túl a színvonalon mi az, ami Loószban jellegzetesen *vajdasági*?” (A kiemelések az enyéim. B. I.)

Abban az előszóban viszont, amely az *Irodalmi hagyományaink* című kiadványunkat vezeti be, a Kiss Ferenc ráfogásával szemben a következő megfogalmazásban vetődik fel a kérdés:

„Kétségtelen ugyanis, hogy a magyar irodalom múltja, mint az egye-

temes magyar irodalom közös hagyománya, mindannyiunk birtoka és kincse — de hogy például a jugoszláviai magyar irodalom miképpen viszonyuljon az egyetemes magyar irodalmi hagyománynak ahhoz a rétegéhez, amelyhez nemcsak a művészi érték ténye kapcsolja, hanem az is, hogy ez a hagyományréteg tájai életének produktivitásából következik, s hogy a mai jugoszláviai magyar író a múlt eme alkotóinak bizalmasában foghatja meg a kezét — arról az eszmecserék tulajdonképpen meg sem kezdődtek . . .”

S tovább:

„E két, fentebb említett tényező alapján ugyanis nagy vonásokban már most rögzíteni lehet a magyar irodalmi múltnak azokat a hagyományait, amelyek a jugoszláviai magyar irodalom ún. 'előtörténetét' képezhetik, annál is inkább, mert a 'területiség' és a 'sajátos vonások' rendszerint ösze is fonódnak, ami által még inkább elkülöníthetővé válnak írók és művek egyaránt . . .”

Nyilvánvaló, hogy Kiss Ferenc egy maga konstruálta feltevessel vitatkozik, „problémát” talál ki, hogy megcáfolhassa, képzelt párbeszédet folytat ama Péter és Pál módjára, mint tette a Párbeszéd Juhász Ferenc költészetéről című tanulmányában is. Szónoki fogásnak lehet hatásos, különösen, ha meglepetés a célja. Most már az is bizonyos, hogy a kontraszelekczióról szóló tirádája is ráfogás, amelyben mintegy be is tetőzi önkényességét — már a nevetségessé tevés szándékával.

Nagyon jellemző, s az előbbiekhöz kapcsolódó Szenteleky nézetének interpretálása is Kiss Ferenc tanulmányában. Szerinte ugyanis Szenteleky nem az irodalmi hagyomány szükségességét hirdette, s igaza volt, amikor azt állította, hogy a jugoszláviai magyar irodalomnak nincs hagyománya. Az igazság ellenben az, hogy Szenteleky volt az első jugoszláviai magyar író, aki fájdalmasan érezte a hagyományhiányt, és tudta, hogy mennyire fontos lenne akkori irodalmunk jelene szempontjából múltjának ismerete. Szinte érthetetlen tehát Kiss Ferenc viszonyulása Szentelekyhez: meghamisítja gondolatát, és ennek az ál-Szentelekynek ad igazat, mondván: „Szenteleky nem volt filológus, de ennél fontosabb, hogy ő az élő irodalom konkrét feltételeit kereste, s mikor ezt elkezdte, a húszas évek végén, az araci filirattal, az Érdy-kódexszel vagy Hiador vajdasági jellegzetességeivel mit sem kezdhetett. Sőt, tudjuk, Herczeg és Kosztolányi vajdasági szerepében is kételkedett, mivel ő az autonómia elemi feltételeit csak az adott valóság felől vélte megteremthetőnek . . .” Majd tovább: „Ám ha ennek a gazdagságnak az időbeli eloszlását figyeljük, Szenteleky hiányérzetét korántsem találjuk alaptalannak . . .” Árulkodó sorok ezek, hiszen ha eddig esetleg nem tudtuk volna, itt nyilvánvalóvá válik, hogy Kiss Ferenc egyetlen célja a jugoszláviai magyar irodalom előtörténeteként tekintetbe vehető irodalom diszkreditálása, a hagyományfeltáró munka nevetségessé tétele, akár a tények elferdítése árán is. Szenteleky ezért kap tanulmányában pozitív minősítést, s ezért kész írónk ismereteinek oly kétségtelen hiányát is igazolni. Pedig tudnia kellene, hogy Szenteleky „nincsenjeit” mai múltismeretünk alapján is, játszva, cáfolhatjuk — művelődéstörténeti kutatásaink erre már lehetőséget teremtettek.

Azután bizonyító eljárást kezd: részben, hogy ismételten rámutasson, mennyire Szentelekynek volt igaza, részben, hogy általában is semminek nyilvánítsa a lehetséges „előtörténetet”. S ál-érveit sorakoztatja fel.

Kezdi a hagyomány „időbeli eloszlásának” kérdésével, és 19 sorban azzal véli bizonyítani a maga nézetét, hogy e hagyományban tátongó XVIII. századi űrt idézi meg, mintha éppen ezen az egy évszázadon múlna előtörténetként számba vehető hagyományunk értéke vagy érték-telensége. Mily diadallal lobogtatja meg a szellemi parlaggá vált vidékről adatait, és szembesíti majd pár bekezdéssel alább Mikessel és Rákóczival a „néhány képesítés nélküli tanító ismeretlen arcát” Szabadkán. Tudja azonban, hogy az irodalmi folytonosság problémája a magyar irodalomban közelről sem egyszerű, megtoldja tehát még egy bekezdéssel, mondván, hogy a „hagyomány török előtti része és a húszas években indult újrakezdés között a szerves kapcsolatnak semmi lehetőségét és jelét nem lehet észlelni...” Érvei azonban álérvek. Nincs ugyanis egyetlen nagyobb tájegysége sem a magyar irodalomnak, amelyben évszázados fehér foltokat ne találnánk. A magyar irodalom folytonosságának a képét a XIX. század rajzolta meg, méghozzá hagyományfeltáró munkája során. De kérdezzük csak meg az irodalomtörténetet: mennyi ideig nem ismerte a köztudat Zrínyi művét, mikor vált közismertté Mikes leveleskönyve, hány évszázadon át nem ismerték Balassi verseit, és nem kellett-e több századvégi írók újra felfedezni nem egész ötven esztendő múltán? Mert *szervessé* a hagyományt az utókor teheti csupán, azzal, hogy aktivizálja, újra olvassa és a maga művének ihletkörébe vonja.

Az álérvek sorába tartozik Kiss Ferencnek az az álláspontja is, hogy az „irály” a fontos — nemcsak Herczeg Ferenc „délvidéki” műveinek megítélésében, hanem Kosztolányi Dezső és Csáth Géza Szabadka-élménye, Bácska-képe értékelésében is. Meglepő az „irály” szerepének kihangsúlyozása — annál is inkább, mert szemmel látható, hogy egyetlen célt szolgál: bizonyítani, hogy sem Herczeg Ferencre, sem Kosztolányi Dezsőre és Csáth Gézára a jugoszláviai magyar irodalom „előtörténetében” nem szabad számítani. Szinte szokatlan az „irályok” nagyraértékelése itt, hiszen Kiss Ferenc tanulmányai általában nem arról vallanak, hogy különösebben foglalkoztatta ezeknek magyar irodalmi realizációja. Ezt mondja: „Kosztolányi és Csáth Géza műveinek jellegében is erősebb szerepe van a szecesszióknak, az impresszionizmusnak, szimbolizmusnak, a Nyugat mozgalmának, mint annak, hogy élményeik Szabadkához fűződnek...” Majd tovább, a *Pacsirtáról* beszél, mely „egyben-másban a régi Szabadkára emlékeztet, de jól tudjuk, hogy a mű természetét alakító ihletet mennyire a háború utáni pesti évek élményei határozták meg...” Ha nem lehet bagatellizálni az író jelentőségét, csökkentjük legalább a művében felfedezhető szabadkai emlékek és hatások erejét — „üzeni” Kiss Ferenc állítása.

Szerencsére vannak olyan Kiss Ferenc-tanulmányok is, amelyek alapján nemcsak az derül ki, hogy a *Hagyomány és mérték* című pamfletjében ad hoc tagadja a Szabadka-élmény fontosságát, hanem az is, hogy valójában Kosztolányi művének mintegy a tengelye ez az élmény *A szegény kisgyermek panasza* — *Pacsirta* — *Esti Kornél* csomópontjaival. Mert Kiss Ferenc írta, s nem is olyan régen, a következőket is:

„Színtere, alakjai, eseményei — mint többen észrevettük — a gyermekornak ugyanarról a vidékéről valók, mint *A szegény kisgyermek panasza*inak tárgyi rétege. A regény Sárszege az ifjúkori versek Szabadkájára emlékeztet. Poros, boros vidéki város, távol a termő élet áramától... Eseményei is ilyenek: egy-egy szecessziós operett a színház-

ban, néhány családi botrány; kártyacsatás, cigányzenés duhajkodás az úri kaszinóban; katolikus nőegyleti bál a tarligeti tavon, amely mögött okkal lehet Palicsot sejtenuünk . . ." S tovább: „ . . . s túl a városon a 'lomha Bácska', a vidéki birtokosrokonság, akikről már *A szegény kisgyermek* is szinte olyan ámuló és nosztalgias fölényrel beszélt, mint Esti Kornél (*Géza bátyám*). S valahol, nagyon messze, igazi városok és igazi élet, de róluk csak a hamar továbbrobogó esti gyors jelenése sejtet meg valamit . . ." (Kis Ferenc: *A pacsirta. Üzenet*, 1971. 4. 422—423.)

Kiss Ferencnek azonban nem volt elegendő az álérvek fentebbi sorozata, a *Kortárs* októberi számának 1649. oldalán hamis fegyvereinek tárából újabbakat húz elő. Továbbra is bagatellizál természetesen, s a neveltségessé tevés szándékától a beavatottságával kérkedő magatartásig „ível". Kezdi tehát egy abszurd kérdéssel, s folytatja egy még abszurdabb név-párhuzammal — ismétcsak azért, hogy bizonyítsa, szóra sem érdemes a jugoszláviai magyar irodalom „előtörténete". Ilyen „verseny-szellemben" még senki sem nézte a magyar irodalmat, aki nem volt elvakult. Kiss Ferenc tehát kérdez: „Viszont: vajon a vajdasági hagyomány-kutató nem érzi-é, hogy egy ilyen munka eredményeképpen mennyivel gazdagabb szellemi vagyont avathatna sajátos hagyományává egy erdélyi vagy magyarországi felmérés? . . ."

Erre felelni nyilvánvalóan csak egyféleképpen lehet: nem érzi, mert esze ágában sincs összehasonlítani, s különben sem ügétőversenyen van, hanem objektíve adott irodalmi jelenségeket figyel. S mi több: nem lát okot a kétségbeesésre sem. Gondoljon csak Kiss Ferenc arra, hogy egy angol vagy francia hagyománykutató „mennyivel gazdagabb szellemi vagyont avathat" sajátos hagyományává, mint teheti ezt a magyar. Akad-e kutató, aki irigyli Shakespeare-t az angoloktól vagy Goethét a németektől? Különben is, vajon ok-e a relatíven értelmezett „szegénység" a munka abbahagyására?

E bekezdés után a gyanakvás magvát hinti el: „Megismételem: Boriék hagyomány-tudatosító munkájának nem ez a célja, nem az értékek kirekesztése vagy hamis rangsorolása. *De kísérti ennek veszélye . . .*" (A kiemelés az egyém, B. I.) Bizonyítékként, hogy aggodalma jogos volt, előveszi a *Létünk* első számában közzétett kiadói tervet és tématervet, és a maga módján kommentálja. Egy csöppet sem zavarta azonban, hogy a tényektől nagyon messze került. Célja itt is szentesíti félrevezető szándékát, mit tetéz beavatottsága fitogtatásával is. Ennek az újabb „technikának" első jelét már előbb láthattuk, amikor egy *Hagyományaink* című antológiára hivatkozik, holott ilyen című gyűjtemény, tudtommal, Jugoszláviában nem jelent meg. Folytatja azzal, hogy a *Hagyományaink* című sorozatot (melynek évekre bontott kiadói tervét a *Létünkben* olvasta) összekeveri a *Kövek* című sorozat tervével (melynek csak a tématerve olvasható a *Létünk* jelzett számában), következőképpen már a kezdeteknél hamisít, s még akkor is tartja magát hamisításához, amikor a könyv is kezében van már, s meggyőződhetett a tényállásról. Gyanút hinteni azonban nem is lehet másképpen. Ezt írja: „Cziráky Imre és Novoszel Andor esetében azonban már élesebbek lehetnek kérdőjeleink. Igaz, ők ketten kapnak majd egy kötetet. Sőt, mint azóta kiderült, Móra István és Kristály István elbeszéléseinek is hely jutott mellettük . . ." Kérdezhetjük Kiss Ferencet, miért volt szüksége a most idézettek leírnia, ha „utóbb kiderült" feltételezésének alaptalansága? Találunk itt még egy

jellemző mondatot, amely Kiss Ferenc módszereit tettenérhetővé teszi. A „tudós” és a „beavatott” egyszerre mutatkozik be: „Kétségeim vannak az iránt is, hogy Kulcsár György prédikátor iratainak, vagy Tőke Ferenc verseinek kiadása fontos lenne, de rájuk a terv szerint is elég sokára kerül sor...” (A kiemelés az enyém. B. I.) Nézzünk szembe előbb „beavatottsága”, jóltájékozottsága kérdésével, hiszen, mint fentebb kiemeltük, tudni véli, hogy Kulcsár György és Tőke Ferenc szövegei „elég sokára kerülnek sorra”. Egy tématerv, amely a Kövek című könyvsorozat jellegét és lehetséges anyagát hivatott jelezni, nyilvánvalóan nem tájékoztathat az egyes könyvek kiadása „üteméről”, s nem tette ezt a *Létünkben* közötti szöveg sem, amely 22 esetleg figyelembe vehető író s művet sorol fel, többek között az alábbi megjegyzéssel: „A tanács... a sorozat szerkesztő bizottságát megbízta, hogy a keret-terv további megmunkálása után 5—6 éves kiadói tervet javasoljon és így már az 1972-es kiadói tervbe 3—4 művet beiktathassanak. (A téma-tervben feltüntetett címek nem teljesek, csak jelzik a figyelembe vett műveket.)” Hogy Kiss Ferenc mire alapozta állítását, nem tudni. Bizonyos azonban, hogy nem arra a szövegre, amelyet „kritikailag” kommentált. Mellékesen hadd jegyezzük meg, hogy éppen 1973 lenne e szerzők műve megjelenítésének legalkalmasabb éve: a lendvai nyomda négyszázadik évfordulóját lehetne megünnepelni éppen ezzel a kiadással! Hasonlóképpen nézhetünk Kiss Ferencnek itt hangoztatott „kétségeire” is. Hallgassuk csak meg a régi magyar irodalom tudósát, Horváth Jánost, akinek illetékességét talán nem kérdőjelezi meg Kiss Ferenc. Tőke Ferencről ezt mondja: „Modora teljesen a Tinódié, nemcsak a fent ismertetett stereotíp helyeken, hanem a vár, a vezérek ismertetésében, az ostrom részleteinek hű, kútfő-értékű elbeszélésében, az elesettek jegyzékének közlésében, az Istenben való bizakodás hangoztatásában. De tömörebb, csak 'summa szerint' való előadásra törekedett...; valamivel talán simábban versel; felmelegedésre is hajlandóbb (szép részlet a várbeliek kitörő örömeinek rajza, egy hosszas ostrom visszaverése után); s mintha a 'hős'-fogalom tisztázása felé is jobban közelednék...” (Horváth János: *A reformáció jegyében*. 216—217. old.) Kulcsár György művét Horváth János öt szövegoldalon ismergeti, s ebben pl. a következőket is olvashatjuk. „Modorában nincs ugyan semmi szónokias lendület, de az a tudós szárazság sem, mely egyebek közt Méliusz 'magyarázatait' jellemezte. Egyszerű, világos, higgadt előadás az övé; részletezőbb csak az evangéliumból olvasott egyik-másik szenttérténeti szakasz elbeszélésében. Vitatkozni, támadni, nyersen csúfolódní nem szokása; magyar ellenfélt, pl. Dávidot, személy szerint meg sem nevez, olyankor sem, mikor épp a szentháromságellenes eretnekséget ismerteti... Szenczi Molnár Albert a maga Postilla Sculteticájában Beythe, Bornemissza, Telegdi és Kulcsár postillái közt a Kulcsárét mondja legkülönbnek...” Uo. 418. old.).

Így lehetne cáfolni Kiss Ferencnek kiadási terveinkre tett legtöbb megjegyzését, s az *Irodalmi hagyományaink* című antológiának tartalmát bíráló glosszáját is, de hogy tanulmányunk ne duzzadjon túlságosan fel, eltekintünk ettől. Egyetlen digresszióját kell még érintenünk: „Ez a terv láthatóan számol azzal, hogy mit adnak ki és mit nem a magyar nyelvterület más kiadói abból, ami a sajátos vajdasági hagyomány szempontjából fontos. Épp ezért talán indokolatlan is két Csáth-kötet betervezése, mikor Csáthtal szemben a magyarországi könyvkiadás sem fukar. Igaz,

jóból, *ha van pénz, sohasem árt a sok...*” (A kiemelés az enyém. B. I.) Ne az övön alul ütöt nézzük most, hanem az adatot: a legutolsó Csáth-novelláskötet 1964-ben jelent meg, zeneesztétikai írásainak egy gyűjteménye pedig 1971-ben. Csáth Géza összegyűjtött művei viszont mind-
eddig még nem jelentek meg.

Tekintsünk tehát el most az olyan megjegyzésektől, melyek Kiss Ferenc lekicsinylő gesztusait hivatottak közvetíteni („Ilyen ok mindenekelőtt a *Hagyományaink* című antológia néhány olyan darabja, mely csak úgy 'vajdasági', hogy erőtlen visszhangja némely budapesti jelenségnek...”), s állapodjunk meg pamfletikus „magas cé-jénél”, Loósz István Ady-könyve bírálatánál. Egész tanulmányának „kistükre” ez a rész, s nem fog ártani, ha érdemén felül is foglalkozunk vele.

Abból a meggyőződéséből indul ki, hogy Loósz István Ady-könyve érdemtelenül került abba az antológiába, amely Esztétikai gondolkodásunk történetéből cím alatt a *Híd* 1971. 1. számaként jelent meg, s Loósz példáján akarja bemutatni kritériumaink fölöttébb bizonytalan voltát, egyúttal pedig előtörténetünk értéktelenségét — megkérdőjelezve közben azokat a szempontokat is, amelyek alapján Loósz könyvét felvettük gyűjteményünkbe — ismétcsak azzal a szándékkal, hogy mind egészében, mind részleteiben semmissé tegye hagyomány-feltáró munkánkat, közvetve pedig elmarasztalja a mai jugoszláviai magyar irodalmat is.

Kijelenti tehát, hogy Loósz István ellenében Toncs Gusztáv volt a jelentősebb, akinek Mikes-könyve, „ha nem is eredeti, de értékes munka”. Loósz viszont néhány tankönyv megírásán kívül nem tett mást, mint megírta a magyar irodalomban a második Ady-könyvet, 1914-ben. Kiss Ferenc ugyan elismeri, hogy ugyan a második önálló könyv, hogy „elfogulatlanságra törekszik, de ezek lényegében formális érdemek”. Az antológia összeállítója viszont nemcsak nagyobb jelentőséget tulajdonít e könyvnek, mint az megérdemli, hanem íróját „*a vajdasági esztétikai kultúra egy fontos mozzanatának megteremtőjé*”-nek is tartja. Azt pedig egyenesen felháborodva utasítja vissza Kiss Ferenc, hogy Loósz annak a tanár-nemzedéknek lenne tagja, amelyhez többek között Péterfy, Riedl, Babits stb. is tartoztak. Jó vidéki tanár volt, semmi több — summázható a véleménye.

Mint tanulmánya majdnem minden részletében, itt is torzít és félre-
rajzolja a képet, célok és eszközök egyenes összefüggéséből következően. „Bori elsősorban e munka érdemeit méltatja — írja Kiss Ferenc. — Helyenként ugyan jelzi, hogy naivságok, vulgarizálás és elfogultság is akad benne, az olvasó elé azonban, a jelzett gyengeségek ellenére, egy szenzibilis, elfogulatlan, sokban úttörő esztéta alakja magasodik...” Ám lássuk most, hogy is néz ki a valóságban ez a „helyenként” jelzett naivitás és vulgarizálás. Idézzünk:

„Szemlélete konzervatív, s a népnemzeti iskola esztétikájának az álláspontjáról nézi Ady költészetét, ám, mint Horváth János is, tárgyilagos akar lenni, a rokon- és ellenszenv parancsszavait nem akarja meghallani. Ezzel magyarázható, hogy legtöbbször előítéleteit nem engedi érvényesülni, ha fenntartásai vannak, azok elsősorban Ady 'erkölcsével' kapcsolatban tűnnek ki. De ez vonatkozik esztétikai szemléletére is, mint-hogy amikor Ady helyét keresi a magyar líra történetében..., Arany Jánossal, a 'művészi öntudatra emelkedett nemzeti költéssel' állítja szembe...”

Továbbá:

„Abban a pillanatban azonban, amikor interpretációjában lemond önállóságáról, naiv magyarázatokba kezd. Azt, amit az 'ösztönök költészetének' nevez, még elfogadható módon fejtegeti, de következtetései már nem helytállóak: a magánéletben keresi annak magyarázatát, ami az ember világhelyzetében leli csak indokát meg. Ezzel a jellegzetes érzéketlenséggel közeledik Ady szerelmi költészetéhez, a költő 'szerelmi orgiáit' emlegeti, s intuíciója vulgarizáló gesztusoktól sem mentes, Ady 'perverzitásait' sorolva fel, azokat 'visszataszítóknak' minősíti. Ugyanez a visszataszító magatartás jellemzi Ady pénz- és mámor-verseinek magyarázatát is . . .”

S végül:

„Loósz István Ady-könyve tehát nem egyértelmű alkotás, de így is a legjelentősebb erőfeszítések egyike abból a korszakból, amelyben Ady költői jelentősége még nem történelmi távlatban mutatta magát, hanem mindennapi produktivitásának az ellentmondásaival okozott zavart és meglepetést híveinek, ellenségeinek egyaránt . . .”

Kiss Ferencnek azonban mindenáron való bizonyítékok kellene, s ezért elhallgatta a Loósz-könyvet bemutató szöveg ilyen részleteit, hogy maga mondhatta el a bírálatot, s bizonyíthassa, hogy Bori Imre kritériumai mennyire légből kapottak, és nem megbízhatók. Ezért felejt el jelezni azt is, hogy valójában miért is került Loósz Ady-könyve „esztétikai gondolkodásunk” történetébe, s miért maradt ki a „tehetségesebb” Toncs Gusztáv Mikes-könyve. S mert Kiss Ferenc ezt elhallgatta, idézzük mi, hogy kitessék, mégsem olyan fekete az ördög, mint ahogy Kiss Ferenc tanulmányából esetleg kitetszik.

Első idézetünk egyúttal felelet arra is, hogy miért mondtuk „annak a tanárnemzedék” tagjának Loósz, amelyhez Péterfyék is tartoztak:

„Esztétikai kultúránk e századi kezdeteinél tanáremberek állnak: őket találjuk Zomborban és Becskereken, s ők tevékenykednek Szabadkán is. A Szabad Líceumok előadói rendszerint ők, s ha igényes és ambiciózus egyéniségek kerülnek egy tantestületbe, körülöttük megélnék az irodalmi élet, a szellemi kultúra pezsegni kezd. Nem szabad elfelednünk, arról a tanárnemzedékről volt szó, amelyhez egy Péterfy Jenő és Riedl Frigyes, később egy Babits Mihály és Juhász Gyula is tartoznak. *Legtöbbször nemcsak tanárok, hanem tudósok is, ismereteik, érdeklődésük messze meghaladja az iskolai követelményeket . . .*” (A kiemelés az enyém. B. I.)

S íme a részlet, amelyből nyilván a legjobban kiviláglik, hogy miért avathattuk esztétikai kultúránk egyik ősévé éppen ezt az Ady-könyvet, annál is inkább, mert antológiánk más részletei is szellemi érdeklődésünk e mozgásirányát példázták:

„Loósz István vállalkozását tehát az Ady-irodalom ilyen állapotában kell elsősorban mérlegelnünk, s jeleznünk azokat az eredményeket, amelyeket könyve hozott Horváth János máig érvényes műve mellett. Mindenekelőtt kritikai, irodalomtörténeti 'hozzaállását' kell méltatnunk, hiszen azt a magyar irodalomban oly ritka és kevesek képviselte álláspontot vallotta a magáénak, amely a 'tárgyilagos megítélés' nemcsak a holtakkal szemben akarta érvényre juttatni, hanem az élő és szüntelenül változó irodalomban is. Nem híve tehát annak a 'tárgyilagosságra törekvő óvatosságnak', mely a magyar irodalomtörténetírást és kritikát

jellemzi, s írja meg Ady-könyvét, esztétikai kultúránk szép dokumentumaként . . .”

Tételezzük azonban fel, hogy olvasóinknak a fentiek nem perdöntő bizonyítékok. Hivatkozhatunk ugyanis az *Irodalomtörténet* című folyóirat egykorú bírálataira, s mi több, az ezzel kapcsolatos Ady-reflexióra is. Az *Irodalomtörténet*ben pl. ezt olvashatjuk: „Szerző, aki eddig főképp Kemény Zsigmondról szóló derék forráskutatásaival tett szolgálatot a tudománynak, ezúttal a mai magyar líra legemlegetettebb alakjának költészetét tette tanulmánya tárgyává. Ady neve — úgymond — ma már annyira benne él a köztudatban, hogy méltán tarthat számot a tárgyilagosságot megítélésre . . .” S így végzi összefoglalását: „E vázlatos ismertetésből is látni, amiről a könyv elolvasása után mindenki meggyőződhetik, hogy írója kimerítően és komoly elmélyedéssel foglalkozott tárgyával, ismeri a kérdésre vonatkozó irodalmat s tisztában van a kritikai tárgyilagosság követelményeivel. Horváth Jánosnak Adyról szóló jeles tanulmánya után . . . természetesen kevés újat mond. Munkája azonban így sem mondható fölöslegesnek, főképp ha népszerűsítő előadására gondolunk, meg arra, hogy Horváth dolgozatának megjelenése óta már több év telt el, melyeknek költői termését hőisével kapcsolatban Loósz István szintén figyelembe vette.” (A kiemelés az enyém. B. I. *Irodalomtörténet*, 1914. 6—7.)

E kritika után jelentkezett Ady, s az *Irodalomtörténet* ellenében meg-megvédi Loósz Istvánt:

„Az történt, hogy az *Irodalomtörténet* című folyóirat, előkelő társaság folyóirata, ismertetett egy Ady Endre lírájáról szóló könyvet. Szó sincs róla, nagy megtiszteltetés, ha szomorító is, midőn az emberről könyveket írnak, melyeket elolvashat, mivel még él és lát. De elevenekkel szemben majdnem lehetetlen az igazi kritika, s ezt a kérdést szerény személyem kapcsán szeretném néhány kompetens ember érdeklődésévé tenni. Érdemes, komoly tanár ember írta a legutóbbi Ady-tanulmányt, de talán ő maga se hiszi, hogy kimondta ez ügyben az utolsó szót . . .” (Az élheterlen halhatatlanság. *Ady Endre az irodalomról*. Bp. 1961. 376. old.)

Méltányolja Loósz István könyvét az Ady-Múzeum II. kötete is: „Mint-hogy részletes elemzése nem férne be e bibliográfiai ismertetés keretei közé, meg kell elégednünk főbb eredményeinek és kritikai megjegyzéseinek minden bíráló célzat nélkül való ismertetésével. Csak annyit jegyzünk meg, hogy felfogásán itti-ott erősen érzik Horváth János tanulmányának . . . hatása . . .” Ne feledjük azonban, hogy Horváth Jánost Ady szimbolizmusával kapcsolatban még ma is idézik. Loószra gyakorolt hatását is e szempontból kell mérlegelnünk!

Kiss Ferenc kissé igazságtalan ítéletét tehát az menti csupán, hogy azért kellett Loósz elmarasztalnia, mert említett kiadványunkban szerepelt, mint ahogy elítéltettek mindazok, akik előtörténetünk kapcsán szóba kerültek. Ezért nem látja meg azt sem, hogy miért jellemző az, hogy ez a könyv Szabadkán íródott és jelent meg, hiszen, mint írta, „Loósz Ady-könyve bármely vidéki tanáregyesület kebelében megszülethetett volna . . .” Csak éppen azt felejtí el megemlíteni, hogy egyetlen ilyen vidéki tanáregyesület „kebelében” sem készült az akkori Magyarországon Ady-könyv 1914-ben. De még a fővárosi irodalom „kebelében” sem az egy Horváth János alkotásán kívül más. S még valami: feltétele-

nül minőséget jelent-e a budapesti megjelenés, és feltétlenül értéktelenséget a vidéki kiadás? S érv-e Loósz könyvének szabadkai megjelenése nyilványsága bizonyítékai között?

Az a monocentrizmus, amelynek rajzával tanulmányunkat kezdtük, íme, Kiss Ferenc metropolis-centrikus szemléletének jelzésével zárt kört alkot. Irodalmunk múltja és jelene ellen intézett rohamát is ebből a szempontból lehet csak értékelni. Ne tulajdonítsunk tehát nagyobb jelentőséget neki, mint szükséges, hiszen csak egy szemlélet ropta kísértettáncát benne, mely felett eljárt az idő. Több mint ötven esztendeje a magyar irodalom egyetemessége más törvényeknek engedelmeskedik. Bízunk abban, hogy ezek az újabb törvényszerűségek is előbb-utóbb polgárjogot szereznek Kiss Ferenc gondolkodásában is.

FÜGGELÉK

Az alábbi néhány írást a teljesség igénye és bármiféle dokumentáló szándék nélkül közöljük, szinte véletlenszerűen kiragadva irodalmunk történetének példatárából, annak illusztrálására, hogy a jugoszláviai magyar irodalomnak úgyszólván már születésénél komoly gondja és problémája volt a „külön lét” viszonylatainak meghatározása és tudatosítása, s már akkor, a mai helyzettől merőben különböző kisebbségi adottságok között is meglehetősen világos és egyértelmű válaszokat tudott adni az e kérdésekből támadó dilemmákra.

A KISEBBSÉGI MAGYAR IRODALOM

Egyik csehszlovákiai magyar lap fölveti a kérdést s nyomban megindítja a vitát: lehet-e érték az utódállamok területén élő kisebbségek irodalma, vagy pedig az adott helyzetben kénytelen-e megmaradni rudimentáris értéktelenségében?

A kérdés még akkor is érdemes a megválaszolásra, ha csak egy feleletet lehet is rá adni, s ha minden gondolat, mi a kérdés nyomában feszül, csak ezt az egyetlen gondolatot indokolja. S a felelet nem mondhat mást, csak azt: igen. Csak ennek az *igennek* tartalmát, mélységét, lehetőségének korlátjait, s beteljesülésének feltételeit mérheti föl a vizsgálódás.

A nemzeti irodalomnak az a feladata, hogy a nemzet gondolatkörének, érzésvilágának, lelki tartalmának, kedélyrezdüléseinek, tradíciójának, alkotóerejének, teremtő zsenijének sajátosságait, különösségeit, specifikumait az irodalom közvetítésével átadja az emberi kultúrának. Ha a magyarországi magyar lelki tartalma más tényezőkből tevődött össze, mint a kisebbségi magyaré, akkor a nyelv megegyezése ellenére *dogmatikusan* is indokolva van a kisebbségi magyar irodalom hivatottsága is.

Azt pedig be kell látni mindenkinek, hogy a monarchia összeomlása s a régi Magyarország darabokra válása nemcsak a politikai határokat változtatta meg. Az utódállamokbeli magyar *már most is* egészen más szemmel figyeli az eseményeket, mint idegen országok magyarjai, habár nyelvben és kultúrában édestestvérei maradtak. Más célok hevítik őket, más problémák fog-

lalkoztatják, más-más feladatok előtt állnak, más-más gazdasági elhelyezkedésben vívják az élet csatáit, megváltozott a milió és megváltozott az élet tartalma, az új vizekre új evezők jöttek, és új bor az új tömlőbe. Megmaradt és megmarad a nyelvnek s a kultúra tradícióinak közössége, de a lelki élet materiája, tartalma merőben megváltozott. Nem természetes-e, ha a megváltozott tartalom új formákat is keres, ha az új matéria elhagyja a réginek kifejezési eszközeit?

De nemcsak a magyarországi magyarság útjától vált el az elszakadt magyarság ösvénye, az elszakadt magyarság egymástól is elszakadt. A székelymagyart a nyelvnek és kultúrának elszakíthatatlan testvéri láncában is az érzéseknek, gondolatoknak és érdekeknek messzeségei választják el a mura-vidéki vagy komáromi magyartól. Tagadhatatlan, hogy sok, súlyos és vérző problémának közössége összetarthatja őket s a közös nyelvnek és közös tradícióknak fundamentumán a közös sors sokágú és sokrétegeződésű kapcsolatot teremt. Sorsközösségben valójában már csak az utódállamok magyarjai élnek, s ez a sorsközösség a ma élő nemzedékben sokkal elevebb kapcsolatot teremt, mint amennyire a múltak közössége a magyarság szétszakadt ágait összefűzi.

A kisebbségi magyar hangja egészen új hangot, egészen friss mentalitást és új lendületet fog hozni a magyar irodalomnak. A kisebbségi magyarság betöltetlen kívánságain, orvosolatlan sérelmein, új, szokatlan, sokszor fájdalmas elhelyezkedésén megsokasodott mondanivalók új tartalmat jelentenek majd a magyar irodalomban. Ez az új hang, az új tartalom meg fogja találni a kifejezés új formáit is, mint ahogy igazi, elhallgathatatlan, végzetesen ki-kívánckozó mondanivaló még soha nem jelentkezett elnyűtt formában.

Minden elkülönbözés, minden szétválás gazdagodást jelent. A magyarság szétszakadása gazdaggá fogja tenni a magyar irodalmat. Erdélyben, a Vajdaságban, Szlovénkóban a magyar kultúra új tengerszemel fakadtak, melyek fölé más-más ég borul, s más-más képét tükrözi vissza a föléje boruló arcnak. Ami különbség letagadhatatlan a svájci francia és a párizsi francia, az elszázi német és a berlini német között, az a különbség fogja szétválasztani a budapesti és székelyudvarhelyi, félegyházi és zentai magyar lelki életének anyagát, akármennyire eleven marad is a közös nyelvhez és a közös kultúrához való szerelmes ragaszkodás.

(Bács megyei Napló, 1924. november 16.)

Szenteleky Kornél:

MAGYAR GYARMATOK

Ilyen címmel írt cikket Barta Lajos a „Nyugat” legutóbbi számában, amely Magyarország könyvimperializmusáról beszél. Magyarországból tekintélyes könyvexport van útban az utódállamok felé, ahonnan semmiféle kultúrterméket nem exportálnak Magyarországba. Az utódállamok magyar „népdarabjai” kulturális, illetve könyvszempontról ki vannak szolgáltatva Magyarországnak, így alakul ki tehát a gyarmati viszony Magyarország és a kisebbségi magyar népdarabok között.

Ez az új igazságokat meglátó cikk főleg könyvekről és könyvgyarmatokról beszél, pedig a gyarmatiság mindenképpen és minden kulturális kérdésben fennálló, bántó, szomorú viszonylat. A magyarságnak eddig még sohasem voltak kisebbségi sorban élő testvérei s talán ez az oka annak, hogy Magyarország annyi közönnyel, ügyetlenséggel és meg nem értéssel szemléli a magyar kisebbségek kulturális akarásait és elcsuklásait. Ma még mindig egy-két irredenta jelszó, néhány hiú, kótyagos, ostoba ábránd jelenti a törődést, a felfigyelést, az együttérzést a határontúliakkal, pedig már rég észrevehet-

ték volna, hogy ilyen kótyagos és komolytalan szónoki virágok nagyon sokat árthatnak a kisebbségi magyarságnak, ezek hosszú időre elgáncsolhatják a kisebbségi kultúra tétova és lüremes munkásait.

Itt új helyzet, új adottság van, melyet komolyan kell venni, melynek lehetőségeit meg kell ismerni és ki kell aknázni. Senki sem kívánja, hogy ezt a munkát magyarországi emberek végezzék el, noha ott több az ember, a kultúrérték, de kevesebb a megértés a témával szemben. Magyarországon például egy könyv, egy komoly hozzáértő tanulmány vagy újságcikk sem jelent még meg a kisebbségek kulturális helyzetéről, de talán ez még nem is lenne baj, mert ha megjelent volna, talán még több bajt okozott volna. A bántó, a szomorú az a gyarmatiság, amelyről Barta Lajos ír, az a gögös és kegyetlen mentalitás, amely csak az exportra gondol, de amely éppoly kevéssé érdekli az elszakadt magyarok kultúrkinlódásai iránt, mint ahogy Franciaország nem törődik a riff, druz vagy egyéb gyarmati kultúrákkal. Ha kultúráról van szó, akkor Magyarországon teljes és tökéletes a közöny, a meg nem értés, a tájékozatlanság az elszakadt magyar népdarabokkal szemben. Alig hiszem például, hogy egy irodalom-professzor is észre vette volna, hogy Erdélyben izmosabb, ihletesebb és ígéretesebb poéták teremnek, mint Pesten. Alig van magyarországi szemle, amely észrevenné, hogy az utódállamokban is van magyar szellemi élet, ha mindjárt sápadt, bizonytalan, holnap élet, de mégiscsak élet, testvérellet. Az írók s a kiadók csupán az exportra gondolnak, de senki sem figyel fel az új államok magyarságának vérszegény, de önálló szellemi életére. Könyvek jelennek meg, poéták születnek és halnak meg, akiket senki sem vesz észre, senki sem jegyez fel a magyar kultúrtörténetbe, hiszen „Extra Hungariam non est vita...” Makkai püspök Ady-könyvét viharos meg nem értés fogadta, mert Pesten nem tudtak belehelyezkedni egy kisebbségi magyar világszemléletbe. Azt a tényt, hogy Jugoszláviában megalakult a Könyvbarátok Társasága, egy magyarországi lap sem tartotta érdemesnek megemlíteni. És sokáig lehetne még folytatni ezt a panaszos felsorolást, amely elevenen és fájdalmasan illusztrálná a patópálos közönyt, az ősi, úri nemtörődömséget, a tespedő, turáni tunyaságot, melyből hiányzik minden öntudat és faji értelem.

Szellemi tekintetben tehát az utódállamok magyarsága gyarmati sorsba került. Vajon a kisebbségi sors-e a keserűbb, avagy a gyarmati? — itt meddő és szomorú dolog a keresgélés, a kesergő méricskélés. A valóság mindenestre az, hogy minden magyar népdarab önálló szellemi életre van utalva, és ebben az életrekelésben nincs karonfogó szülője, segítőtársa vagy gyámolítója, csak önmaga. Ez nagyon komor és kegyetlen dolog, mégis: ennek belátása és tudatos beismerése a jövőendő élet első bizonyos és boldog szívverése.

(Bácsmegeyel Napló, 1927. augusztus 28.)

Gál László:

ÉS VAGYUNK!

Üzenet Schöpfung Aladárnak*

Istenes, bús paraszti nép
a népünk.
Kalendárt olvas s süvegel
papot és csendőrt.
Csoda, hogy élünk,
hogy vagyunk.

Kenyere van és szalonnája,
dehogy is telik tudományra,
dehogy is olvas, — minek?
Élünk és írunk csak magunknak:
élünk és írunk — senkinek.

Ki érti meg:
magyarul írunk.
Hitünk s szavunk senki sem érti.
S ki éli meg, amit megélünk,
s amit nem érünk,
ki hajlítsa hozzánk az ágat,
amit nem érünk?
Senki.

Lenni és mégis lenni,
írni és mégis írni,
magunknak, senki másnak
és mindig csak a másnak,
mert a holnapot mások bérlik:
erősebbek.

Gulliver urak, ugye nevettek,
mi vagyunk a lilliputi törpék,
de mégis:
hogy kisebb itt a sötétség,
s hogy néhol mégis ég a gyertya, –
ezt mi csináltuk,
s nem vagyunk büszkék.

Ezt mi csináltuk,
s meg kellett tennünk.
Mi, akik mindig újra kezdünk,
mi, akik semmit nem tanultunk,
de tanítunk mégis!

És vagyunk!

(*Kalangya*, 1937. augusztus—szeptember)

---

* Schöpflin Aaladár *A magyar irodalom története a XX. században* c. műve 293. oldalán egy rövid szakaszban tér ki a szlovenszkói és a jugoszláviai magyar irodalomra, megállapítva, hogy ezek az irodalmak „kevésbé tudtak az egyetemes magyar irodalom színvonaláig eljutni”, s egyetlen nevet sem talál megemlítésre érdemesnek a vajdasági magyar írók közül. Erre reagált Gál László fenti versével.